

Amalan *Muafakat* dan Aplikasi *Takharuj* dalam Pengagihan Pusaka menurut Perspektif Undang-undang Pusaka Islam

Practice of *Muafakat* and Application of *Takharuj* in Inheritance Distribution according to Muslim Inheritance Law Perspective

MD YAZID AHMAD

ABSTRAK

Kaedah pengagihan pusaka yang lengkap telah disediakan oleh Islam menerusi faraid. Namun terdapat kaedah selain faraid sebagai mekanisme sokongan atau pilihan bagi mencapai keadilan dalam pengagihan pusaka untuk waris yang dikenali sebagai takharuj dalam undang-undang pusaka Islam. Di Malaysia, amalan 'muafakat' yang dikatakan hampir sama dengan takharuj juga diterima pakai selain kaedah pembahagian faraid yang memainkan peranan utama dalam pembahagian pusaka. Justeru, artikel ini bertujuan untuk meneliti secara perbandingan amalan muafakat yang diwarisi secara turun temurun dalam masyarakat Melayu yang dipraktikkan di Bahagian Pembahagian Pusaka, Jabatan Ketua Pengarah Tanah dan Galian (JKPTG) dengan aplikasi takharuj dalam undang-undang pusaka Islam yang diguna pakai semasa proses perdamaian dalam pembahagian pusaka. Kajian secara kualitatif digunakan dengan mengambil pendekatan analisis kandungan dan kajian tinjauan. Setelah diperhalusi, hasil perbincangan mendapati sememangnya wujud perbezaan yang tidak ketara antara kedua-dua konsep tersebut dari sudut komentar definisi istilah, sumber asas, kerangka asas pengaplikasian dan praktis pemberitahuan maklumat kadar hak waris sebelum pelaksanaan muafakat mahupun takharuj.

Kata kunci: Pengagihan; faraid; muafakat; takharuj; masyarakat Melayu

ABSTRACT

A comprehensive method of inheritance distribution is provided by Islam through faraid. However, there is another method, besides faraid, and within Muslim inheritance law, known as takharuj (relinquishing share of inheritance) which acts as supporting mechanism or option in order to achieve justice in inheritance distribution to heirs. In Malaysia, the practice of 'muafakat' (consensus) is said to be almost similar to takharuj and is also accepted besides distribution by faraid which plays the main role in inheritance distribution. Thus, the purpose of this article is to examine the practice of muafakat, a legacy from previous generations in the Malay society as practised by the Inheritance Distribution Section, Department of Director-General of Land and Minerals, in comparison to the application of takharuj in Muslim inheritance law applied during the process of settlement in inheritance distribution. A qualitative study is used employing the approach of content analysis and survey review. After detailed study, discussion of results finds that there are indeed subtle differences between the two concepts in terms of comments on the definition of terms, primary sources, basic framework of application and practice of notifying heirs regarding information on their inheritance shares before implementing muafakat and takharuj.

Keywords: Distribution; faraid; muafakat; takharuj; Malay society

PENGENALAN

Segala harta benda yang bermacam jenis adalah hak milik mutlak Allah SWT dan manusia hanya diberi amanah untuk diuruskan sebaiknya buat sementara semasa hidup (Md Yazid & Ibnor Azli 2006). Selepas berlaku kematian, harta tersebut kembali kepada pemiliknya yang hakiki dan amanah tersebut (harta pusaka) berpindah pula kepada waris berhak si mati.

Berhubung dengan pusaka, Islam telah menyediakan satu instrumen penyelesaian

pembahagian pusaka yang paling sempurna untuk umat manusia, iaitu menerusi faraid (atau Undang-undang Pusaka Islam) (Ahmad, Isa & Omar 2014). Ini memandangkan kerangka asas yang dibina adalah bersandarkan wahyu Allah SWT, iaitu melalui Surah al-Nisa', ayat 11, 12 dan 176. Namun demikian, walaupun setiap waris yang ditentukan mendapat pusaka mempunyai hak ke atas harta pusaka tersebut, pembahagian perlu dibuat secara bijak bagi mengelakkan kegagalan pengaplikasian hukum pusaka Islam ke atas harta sebenar. Ini disebabkan dalam beberapa situasi, jenis dan bentuk harta pusaka

itu sendiri menjadikan ia tidak sesuai untuk dibahagi secara fizikal (Wan Najmiah & Md Yazid 2014).

Justeru, satu jalan penyelesaian perlu diwujudkan dan boleh diaplikasikan tanpa melanggar ketetapan hukum faraid dan undang-undang, agar tiada waris yang layak bakal dinafikan bahagiannya. Begitu juga penyelesaian yang perlu dilakukan sekiranya terdapat waris yang berhak ingin menarik diri dan menyerahkan bahagiannya kepada waris lain atas dasar kasih sayang. Ini jelas menunjukkan hukum faraid adalah untuk menentukan waris-waris yang berhak dan kadar bahagian yang sepatutnya diterima dalam pusaka, namun bukannya satu paksaan kepada waris yang berhak untuk mengambil hak mereka atau memaksa mereka untuk menerima harta pusaka tersebut.

Seiring dengan peredaran zaman, permasalahan pusaka telah berkembang dan semakin rumit untuk diselesaikan. Namun sekiranya diteliti secara mendalam, terdapat mekanisme penyelesaian pusaka yang turut telah berkembang pada zaman ulama mazhab terdahulu yang dianggap sebagai satu mekanisme sokongan dalam hukum pusaka Islam dan dikenali sebagai *takharuj*. Di Malaysia, contohnya di Terengganu (Wan Najmiah & Md Yazid 2013; Wan Najmiah 2016) dan di Selangor (Norhafizah 2016), istilah *takharuj* tidak digunakan dalam penyelesaian pembahagian pusaka orang Islam di Bahagian Pembahagian Pusaka negeri masing-masing, sebaliknya mengguna pakai istilah 'muafakat'. Muafakat ini merupakan kaedah pilihan selain faraid dalam menyelesaikan pembahagian harta pusaka dalam kalangan orang Melayu. Oleh yang demikian, penyelesaian pembahagian pusaka melalui amalan muafakat orang Melayu ini perlu dilihat sama ada proses ini menepati dengan mekanisme *takharuj* yang terdapat undang-undang pusaka Islam atau ia sekadar sesuatu yang amat berbeza.

PERBAHASAN KONSEP MUAFAKAT

DEFINISI

Dari sudut bahasa, perkataan muafakat membawa maksud (*Kamus Dewan* 2016): (i) Seia sekata; setuju; (ii) sesuatu yang dipersetujui; persetujuan; (iii) perbincangan; rundingan. Dengan itu, bersandarkan maksud di atas, 'muafakat' adalah merujuk kepada perbuatan bermuafakat sesama ahli waris yang berhak dalam menyelesaikan pembahagian harta pusaka. Asas permuafakatan antara ahli waris ini ialah melalui persetujuan bersama melalui kerelaan masing-masing tanpa wujud sebarang paksaan.

AMALAN MUAFAKAT DALAM MASYARAKAT MELAYU

Pada asasnya, konsep penyelesaian secara damai atau muafakat pihak yang bertikai tanpa melibatkan institusi pengadilan yang formal seperti mahkamah merupakan amalan tradisi dalam kalangan anggota masyarakat. Ia telah diamalkan secara meluas dalam kalangan bangsa-bangsa di dunia (Cohen 1978). Justeru, pendekatan awal yang boleh diguna pakai sebelum penyelesaian dilakukan melalui medium perundangan ialah menerusi perundingan antara pihak yang terlibat dalam pertikaian. Umumnya, kaedah rundingan atau permuafakatan secara damai bukanlah perkara baru dalam sistem pengadilan Islam, malah ia telah dipraktikkan semenjak sebelum Nabi Muhammad SAW diutuskan sebagai Rasul dan terus diamalkan oleh generasi kemudian.

Masyarakat Melayu mempunyai medium yang khusus dalam menyelesaikan isu-isu pertikaian. Sehubungan dengan itu, dalam mencari penyelesaian terhadap sesuatu pertikaian, sesetengah anggota masyarakat tidak berminat untuk mengemukakan tuntutan mereka di mahkamah (Minnattur 1964). Mereka sebaliknya lebih berminat untuk menyelesaikan pertikaian yang timbul di luar mahkamah secara rundingan sesama mereka atau dengan cara merujuk kepada orang tengah atau perantara. Orang tengah atau perantara ini terdiri daripada kalangan keluarga sendiri atau orang tertentu yang dianggap berwibawa dan dihormati seperti imam, ketua kampung dan kadi. Pertikaian-pertikaian yang dirujuk ini sama ada berkaitan dengan kekeluargaan, komersial atau komuniti. Dalam keadaan ini, para kadi juga dilihat cenderung menyelesaikan pertikaian secara damai daripada memutuskannya secara perbincangan dalam mahkamah (Ahmad 1999).

Di Indonesia, istilah seperti *runggun* dan *rapat* yang digunakan oleh kumpulan etnik seperti Batak, Jawa, Bukat dan Kereho memberi pengertian musyawarah, iaitu satu proses membuat keputusan secara perundingan yang bertujuan mencapai persetujuan secara konsensus. Penyelesaian secara muafakat ini memberi keutamaan penyelesaian pertikaian secara holistik supaya supaya masyarakat amnya dapat menikmati ketenteraman dan bukannya menentukan kalah atau menang sesuatu pihak itu (Moore & Achmad 1995). Manakala secara tradisinya di Malaysia, penyelesaian pertikaian secara damai telah diamalkan dalam masyarakat Melayu, khususnya semenjak zaman Kesultanan Melayu Melaka. Amalan ini telah berakar umbi dalam masyarakat selaras dengan tuntutan ajaran Islam yang menitikberatkan

persoalan musyawarah. Ia terus diguna pakai pada masa penjajahan kuasa Barat sehingga zaman selepas kemerdekaan.

Dalam konteks Tanah Melayu, terdapat dua bentuk pengamalan adat utama, iaitu Adat Perpatih yang diamalkan di Negeri Sembilan dan Nanning di Melaka serta Adat Temenggung yang diamalkan negeri-negeri lain. Kedua-dua masyarakat beradat ini mempunyai modul penyelesaian yang berbeza. Namun begitu, masih terdapat beberapa bentuk persamaan dalam penyelesaian pertikaian secara damai. Bagi masyarakat yang mengamalkan hukum adat seperti masyarakat Adat Perpatih, sesuatu pertikaian yang timbul lazimnya diselesaikan dengan jalan damai secara kekeluargaan. Amalan ini bersumberkan perbilangan adat berikut (Nordin 1976):

Dudok dengan aturan,
Kecil nama mempakat,
Besar nama Adat,
Gedang bernama pesaka sembah.

Pertikaian-pertikaian kecil yang berlaku akan dirujuk kepada mereka yang lebih berusia dan dihormati dalam daerah atau kampung tersebut untuk diselesaikan melalui proses arbitrase. Abdullah (1975) menjelaskan: "Dalam penyelesaian secara kekeluargaan ini tidak diutamakan sebagaimana yang kita dapati dalam sistem keadilan hukum Barat menurut hak dan kewajiban sebagaimana ditentukan oleh ketentuan hukum, tetapi yang diutamakan ialah saling pengertian, saling bertolak ansur demi untuk penyelesaiannya secara keseluruhan". Kecenderungan masyarakat untuk menggunakan kaedah ini bukan kerana ketiadaan peraturan tertentu yang memperuntukkan penubuhan mahkamah dan bidang kuasa tertentu untuk menyelesaikan sesuatu pertikaian, sebaliknya memang menjadi amalan masyarakat Melayu yang kebiasaan menyelesaikan pertikaian secara kekeluargaan. Tindakan yang sering mereka lakukan apabila berlaku pertikaian dijelaskan melalui kata perbilangan berikut:

Kelebihan umat dengan muafakat,
Kelebihan Nabi dengan mukjizat,
Bulat air kerana pemetung,
Bulat manusia kerana muafakat.

Amalan penyelesaian pertikaian secara muafakat bukan sahaja dikenali oleh masyarakat Melayu di Semenanjung Malaysia, malah kaum bumiputera di Sabah dan Sarawak juga telah mengenali amalan ini tetapi dengan istilah yang berbeza atau hampir sama. Di Sarawak contohnya, dalam kalangan masyarakat etnik Dayak di pedalaman, semua

urusan yang menyentuh kepentingan bersama akan dibincangkan secara kolektif. Sebagaimana lazimnya dalam masyarakat hukum adat, jika terdapat masalah yang timbul dan mengganggu kestabilan hidup dalam masyarakat, ketua masyarakat yang dikenali sebagai Kepala Masyarakat Hukum Adat akan sering bermusyawarah mencari penyelesaian untuk memulihkan kestabilan. Semasa musyawarah antara Kepala Masyarakat Hukum Adat dengan orang tua dan anggota masyarakat yang kerap diadakan di rumah *Pangah*, kata sepakat ialah syarat mutlak untuk mengambil sesuatu ketetapan. Suasana muafakat dan perundingan dalam mencari penyelesaian berjalan dengan tenteram dan lebih ke arah suatu bentuk musyawarah antara keluarga masing-masing yang sedia bertolak ansur (Low 1968).

Bagi masyarakat Melayu yang mengamalkan Adat Temenggung, secara umumnya tiada suatu sistem atau institusi formal yang mengendalikan proses mediasi atau pengantaraan. Tiada peruntukan bidang kuasa khusus oleh mana-mana statut atau sistem undang-undang bagi mengendalikan proses tersebut, tetapi secara semula jadi amalan ini berkembang dalam kalangan mereka. Apabila berlaku pertikaian, mereka akan cuba menyelesaikan secara bersama tanpa mendedahkannya kepada umum. Sekiranya penyelesaian gagal dicapai, mereka secara langsung akan merujuk kepada pihak ketiga atau pengantara bagi menyelesaikannya. Lazimnya yang acapkali dirujuk ialah orang yang berkuasa, dihormati dan dikenali serta mempunyai ciri-ciri seperti berwibawa, mempunyai kedudukan di daerah tersebut dan berpegang teguh pada adat dan agama. Ciri-ciri tersebut wujud pada ketua kampung, penghulu dan imam yang menjadi pemimpin dalam urusan keagamaan.

Secara umumnya, pendekatan yang digunakan dalam menyelesaikan pertikaian sosial sama ada pertikaian antara individu atau pertikaian keluarga ialah penyelesaian berdasarkan nilai-nilai Islam dan norma-norma budaya setempat. Proses penyelesaian secara rundingan melalui orang tengah sebenarnya bukan amalan asing buat masyarakat Melayu yang sememangnya dipengaruhi oleh nilai-nilai Islam dan adat tempatan yang amat mementingkan kesopanan dan sikap timbang rasa atau tolak ansur dalam hubungan sosial. Namun, secara praktikalnya amalan ini telah lama wujud dalam kalangan mereka. Apa juga istilah yang diguna pakai seperti rundingan, musyawarah dan muafakat, pihak-pihak bertikai tanpa merujuk kepada sistem pengadilan mahkamah, secara sukarela berjumpa dengan orang yang dipercayai dan dihormati seperti ahli

keluarga terdekat, imam, kadi atau ketua kampung dan penghulu. Mereka kemudiannya secara sukarela menerima pandangan serta nasihat dan bersetuju menyelesaikan pertikaian secara damai. Secara umumnya, penyelesaian secara *sulh* dicapai sama ada melalui proses arbitrase, mediasi atau konsiliasi serta rundingan secara langsung antara pihak yang terlibat dalam pertikaian.

TAUTAN ANTARA MUAFAKAT DENGAN *SULH*

Permuafakatan secara damai atau kaedah rundingan bukan suatu perkara baru dalam Islam malah ia telah dipraktikkan semenjak zaman Nabi Muhammad SAW dan generasi selepasnya. Permuafakatan secara damai ini juga diamalkan dalam kalangan masyarakat Melayu sejak zaman berzaman hingga sekarang. Justeru, berasaskan maksud muafakat yang merupakan satu proses perdamaian maka ia mempunyai tautan yang erat dengan pengertian *sulh* dari sudut bahasanya sebagaimana yang didefinisikan oleh Ibn Manzur (1990), iaitu *sulh* merupakan kata nama yang berasal daripada kata kerja *salaha* dan secara literalnya bermaksud, *al-tasaluh wa al-musalah*, iaitu *al-musalamah* (saling berdamai) selepas *al-munaza'ah* (saling bertikaian). Menurut al-Isfahani (1961), *sulh* dikhususkan bagi maksud menamatkan pertikaian antara manusia.

Dari sudut istilah, Ibn al-Humam (t.th) dan al-Kasani (1986) mentakrifkan *sulh* sebagai suatu akad yang menyelesaikan pertikaian. Begitu juga al-Nawawi (1408H) yang berpendapat perkataan *al-sulh*, *al-islah* dan *al-musalahah* membawa pengertian memutuskan pertikaian. Meskipun perkataan *islah* mempunyai maksud yang serupa dengan *sulh* tetapi perkataan *sulh* lebih lazim digunakan. Penggunaan perkataan *sulh* bertujuan untuk menjelaskan *sulh* berperanan untuk mengelakkan kemusnahan atau kerosakan yang sering berlaku akibat pertikaian. Manakala *Majallat al-Ahkam al-'Adliyyah* (1968) menjelaskan *sulh* ialah akad untuk menamatkan pertikaian secara sukarela atau saling meredai. Bersandarkan definisi di atas, persetujuan bersama atau kerelaan antara antara pihak-pihak dalam menyelesaikan pertikaian menjadi asas kepada proses muafakat. Sekiranya masing-masing tidak dapat bertolak ansur, muafakat tidak akan tercapai. Justeru, muafakat mempunyai tautan yang rapat dengan *sulh* dalam konteks maksud dan tujuannya yang umum, iaitu saling berdamai secara sukarela untuk menjauhi pertikaian.

Terdapat ayat-ayat al-Qur'an al-Karim yang menganjurkan agar konsep *sulh* diaplikasikan, dan antaranya ialah seperti firman Allah SWT dalam Surah al-Nisa', ayat 128, yang mafhumnya:

Tiadalah salah bagi mereka (suami isteri) membuat perdamaian di antara mereka berdua (secara yang sebaik-baiknya), kerana perdamaian itu lebih baik (bagi mereka daripada bercerai-berai).

Firman Allah SWT lagi dalam Surah al-Nisa', ayat 114, yang mafhumnya:

Tiada kebaikan pada kebanyakan bisik-bisikan mereka, kecuali (bisik-bisikan) orang yang menyuruh bersedekah, atau berbuat kebaikan, atau mendamaikan di antara manusia.

Firman Allah SWT yang lain dalam Surah al-Hujurat, ayat 9, yang mafhumnya: "Dan jika dua puak daripada orang yang beriman berperang, lalu damaikanlah di antara keduanya.

Namun begitu, setiap *sulh* atau muafakat yang dibuat perlu dalam kerangka yang menepati hukum syarak. Oleh itu, sebarang bentuk penyelesaian atau muafakat yang menyalahi hukum syarak adalah tidak sah. Justeru, *sulh* atau muafakat memerlukan pernyataan persetujuan daripada pihak-pihak yang bertikai untuk menamatkan pertikaian. Pernyataan ini diterjemahkan melalui akad yang dilakukan oleh mereka dan diimplimentasikan melalui *sighat ijab* dan *qabul*. Sehubungan dengan itu, elemen kerelaan dan persetujuan bersama antara pihak-pihak yang bertikai untuk berdamai merupakan elemen terpenting dalam amalan *sulh* atau muafakat. Sekiranya masing-masing tidak dapat bertolak ansur, matlamat utama *sulh* atau muafakat tidak akan tercapai.

PERBAHASAN KONSEP TAKHARUJ

DEFINISI

Dari sudut bahasa, *takharuj* bermaksud ahli waris saling mengeluarkan bahagiannya kepada saudaranya yang lain iaitu menyerahkan bahagian miliknya melalui pembelian (Ibnu Manzur 1990). Manakala *takharuj* yang berdasarkan kata nama daripada wazan *tafa'ul* pula bermaksud masalah sebahagian daripada ahli waris dengan keluar daripada pembahagian harta pusaka dengan menggantikan sesuatu daripada harta pusaka itu (*Mu'jam Lughat al-Fuqaha'* 1996).

Sementara itu dari sudut istilah pula, al-Hasari (1992) menerangkan maksud *takharuj* ialah perdamaian para ahli waris agar sebahagian daripada mereka keluar dengan menarik diri daripada mengambil bahagian pusakanya. Selain itu, Shalabi (1978) berpendapat *takharuj* ialah ahli

waris bersepakat atau berdamai untuk mengeluarkan sebahagian mereka daripada harta pusaka dengan imbalan daripada tarikh atau harta lain, sama ada melibatkan semua ahli waris atau sebahagian mereka. Maksud ini senada dengan yang diberikan oleh al-Jaburi dan Hamish (2007), iaitu para ahli waris berdamai agar sebahagian mereka dikeluarkan daripada menerima harta pusaka dan sebagai gantian daripada apa yang dipersetujui dan menambah bahawa gantian yang dipersetujui tersebut sama ada diambil daripada harta pusaka tersebut atau selainnya.

Manakala Abu Zahrah (1923) pula menyatakan *takharuj* merupakan tolak ansur yang dilakukan oleh sebahagian ahli waris mengikut nilai tertentu sebagai balasan kerana menarik diri daripada haknya dalam harta pusaka. Ia boleh melibatkan semua ahli waris atau hanya sebahagian daripada mereka dan waris yang memberi imbalan akan mengambil haknya dalam pusaka. Imbalan tersebut boleh terdiri daripada harta pusaka atau diambil daripada harta-harta lain. Selain itu, *takharuj* juga boleh berlaku di antara seorang waris dengan seorang waris atau waris-waris lain untuk dia menarik diri daripada pewarisan secara sukarela (atau tanpa balasan) (al-Nawawi 1992). Dalam hal yang berkaitan, Wahbah al-Zuhayli (1997) dan Muhammad al-Zuhayli (2001) menjelaskan lagi bahawa amalan *takharuj* dalam undang-undang pusaka Islam ini mengaplikasikan akad *mu'awadah* dan ia diharuskan apabila mereka saling reda, yang turut selari dengan pandangan Imam Abu Hanifah.

Rumusannya, definisi *takharuj* dari sudut istilah bermaksud para ahli waris berdamai agar seorang atau sebahagian daripada mereka dikeluarkan daripada menerima harta pusaka dan akan menyerahkannya kepada seorang atau sebahagian atau kepada semua ahli waris dan sebagai gantiannya daripada apa yang dipersetujui oleh mereka sama ada diambil daripada harta pusaka tersebut atau selainnya, iaitu daripada harta peribadi waris-waris yang menerima atau secara sukarela tanpa balasan.

ASAS PENGAPLIKASIAN

Antara asas pengaplikasian *takharuj* yang menjadi rujukan dan terdapat dalam banyak kitab *fiqh* adalah berdasarkan kepada *athar* yang berlaku pada zaman pemerintahan 'Uthman ibn 'Affan RA. Berhubung perkara ini, Muhammad ibn Hasan daripada 'Amru ibn Dinar telah meriwayatkan tentang seorang daripada isteri 'Abd al-Rahman ibn 'Awf RA yang dilakukan *musalahah* terhadapnya (dengan persetujuan isteri tersebut) dengan dibayar 83,000 (dinar) untuk mengeluarkannya daripada senarai ahli

waris. Isteri 'Abd al-Rahman itu bernama Tamadhur yang telah diceraikan olehnya ketika beliau sakit (sebelum meninggal dan ketika 'Abd al-Rahman meninggal dunia, isterinya masih dalam 'iddah). Dalam perkara ini, para Sahabat RA berselisih pendapat tentang cara isterinya itu perlu menerima perwarisan, lalu mereka telah melakukan *musalahah* terhadapnya. Memandangkan 'Abd al-Rahman ibn 'Awf mempunyai empat orang isteri dan anak-anak, pembahagian yang dilakukan (biasa mengikut faraid) ialah Tamadhur akan mendapat seperempat daripada seperlapan bahagian daripada 32 bahagian harta yang ditinggalkan oleh suaminya. Beliau bersetuju menerima separuhnya, iaitu satu bahagian daripada 64 bahagian bersamaan dengan 83,000 (dinar), sedangkan cara pembahagian yang seumpama itu tidak pernah dinyatakan di dalam al-Qur'an (al-Bayhaqi 1999). Justeru, ijmak para Sahabat RA yang tidak menafikan tindakan dan keputusan yang dilakukan oleh 'Uthman ibn 'Affan RA dalam kes di atas menjadi asas bagi pengaplikasian *takharuj* (Mansur 2010).

KEDUDUKAN AKAD

Kedudukan akad *takharuj* adalah berdasarkan cara penyelesaian yang dipersetujui waris-waris. Akad tersebut menjadi *mubadalah* sekiranya harta yang ditukar sama nilai dan setiap pihak yang terlibat hendaklah melakukan penyerahan mengikut nilai yang dipersetujui bersama (berdasarkan nilai semasa). Mengikut mazhab Hanafi, sekiranya penyerahan berlaku kurang daripada nilai yang sama, dengan itu ia termasuk dalam kategori hibah, sekiranya setara atau lebih daripada nilainya, ia adalah jual beli (al-Mawardi 1994). Menurut al-Mawardi (1994) lagi, *mu'awadah* dalam *takharuj* berlaku apabila penyerahan haknya dilakukan sama ada dengan diganti sesuatu yang lain daripada harta pusaka atau daripada harta yang lain (bukan daripada harta pusaka) dan ini adalah menurut pandangan mazhab Shafi'i.

Manakala pandangan mazhab Hanafi pula membezakan sekiranya gantian daripada harta pusaka, ia adalah *mu'awadah* atau *mubadalah*, tetapi sekiranya daripada harta lain, ia adalah jual beli. Akad *takharuj* menjadi *ibra'* apabila seorang ahli waris memberi sebahagian haknya dan mengekalkan haknya pada sebahagian harta yang lain. Hibah dalam *takharuj* berlaku apabila ahli waris melepaskan haknya tanpa sebarang ganti rugi atau bayaran atau imbal balik. *Takharuj* boleh dibahagi secara *muqasamah* sekiranya ahli waris yang menarik diri melakukan *takharuj* tanpa balasan, mengenakan

syarat agar bahagiannya dibahagi sama rata dalam kalangan ahli waris lain (Mansur 2010).

Sekiranya akad *takharuj* ialah akad *mu'awadah*, akad tersebut ialah antara waris yang berhak dapat pusaka dengan waris yang menarik diri, sama ada seorang atau ramai. Justeru, subjek yang menjadi pertukaran dalam akad ini ialah imbalan yang diberikan oleh waris kepada waris yang menarik diri dan bahagian waris dalam harta pusaka untuk waris yang menarik diri keluar daripada bahagiannya seperti yang dipersetujui oleh kedua belah pihak. Implikasi daripada akad ini ialah hilangnya hak pemilikan waris yang menarik diri daripada harta pusaka, sama ada waris yang menarik diri itu mengetahui nilai yang sepatutnya diperoleh atau tidak (al-Hasari 1992).

ANALISIS PERBEZAAN KONSEP MUAFAKAT DAN *TAKHARUJ*

Adapun dalam masyarakat Melayu, pelbagai istilah yang biasa diguna pakai dan sinonim dengan istilah muafakat antaranya ialah 'berunding', 'pakat', 'serah bahagian', 'serah menghabisi', 'serah dengan cucur', 'sama rata' dan 'tolak menolak'. Justeru, walaupun istilah muafakat dan *takharuj* berbeza, namun wujud persamaan yang signifikan dari aspek hala tuju matlamat yang dimanifestasikan melalui kedua-dua konsep ini, iaitu perdamaian untuk mencapai keadilan demi memelihara *ukhuwwah* sesama waris (Md Yazid & Hayatullah 2010). Amalan muafakat ini sering diaplikasikan di Bahagian Pembahagian Pusaka, Jabatan Ketua Pengarah Tanah dan Galian (JKPTG) oleh pegawai yang bertanggungjawab untuk menyelesaikan urusan pembahagian pusaka orang Islam di Malaysia.

Namun demikian, berdasarkan penelitian yang lebih mendalam, terdapat beberapa perbezaan yang tidak ketara antara kedua-dua konsep tersebut. Pertama, berhubung dengan komentar yang diberikan oleh para ulama *fiqh* berhubung istilah *takharuj* dan definisi muafakat yang diketengahkan oleh para sarjana. Meskipun terdapat pelbagai takrifan yang diutarakan berhubung istilah *takharuj*, namun ia menjurus kepada kesimpulan yang hampir sama yang saling melengkapi antara satu sama lain. Asas kepada definisi-definisi tersebut berpunca daripada perkataan *kharaja* (keluar), iaitu mengeluarkan diri atau ahli waris daripada hak kadar yang telah ditetapkan dalam pusaka menurut faraid, sama ada seorang atau ramai dengan digantikan sesuatu imbalan atau balasan, sama ada daripada harta pusaka atau harta lainnya atau harta peribadi atau tanpa balasan.

Justeru, waris yang ingin 'keluar' daripada hak kadar faraid dalam pusaka secara sukarela tanpa apa-apa imbalan secara persendirian mempunyai hak mutlak berbuat demikian tanpa perlu persetujuan atau muafakat daripada waris berhak yang lain. Situasi ini berbeza dengan maksud istilah muafakat yang menjadi amalan dalam masyarakat Melayu, iaitu para waris yang berhak bersetuju atau seia sekata dalam sesuatu rundingan berhubung kadar pusaka dalam kalangan mereka. Ini membawa maksud keputusan yang diperoleh adalah secara kolektif dan bukannya persendirian, iaitu tanpa menumpukan pada kadar faraid yang diperoleh masing-masing dalam pusaka tersebut.

Kedua, secara khususnya, sumber asas amalan yang menjadi sandaran kepada amalan *takharuj* dalam undang-undang pusaka Islam yang termaktub dalam kebanyakan penulisan ulama mazhab ialah melalui *athar* yang berlaku pada zaman pemerintahan 'Uthman ibn 'Affan RA. Justeru, dengan ketiadaan tindakan para Sahabat RA yang menafikan keputusan yang dilakukan oleh 'Uthman ibn 'Affan RA dalam kes yang dinyatakan sebelum ini, ia menjadi dalil ijmak bagi *takharuj* yang dilakukan. Sebaliknya, tiada penulisan secara khusus dan tiada asas sandaran yang menjurus secara tepat berhubung konsep muafakat yang menjadi amalan masyarakat Melayu yang dihasilkan oleh para ulama. Hanya para sarjana Islam kontemporari masa kini yang cuba menghubungkan amalan tersebut dengan konsep *sulh* memandangkan ia adalah amalan baik yang tidak menyalahi syarak.

Ketiga, konsep *takharuj* memiliki kerangka asas tersendiri dari sudut syarak yang mencakupi syarat-syaratnya, tertakluk pada elemen-elemen yang membatalkannya, kepelbagaian transaksinya yang membawa kepada akad yang berbeza dari sudut muamalah Islam yang semuanya adalah dalam ruang lingkup undang-undang pusaka Islam. Namun, berbeza dengan konsep muafakat yang diamalkan dalam masyarakat Melayu yang agak longgar, umum dan menyentuh pelbagai aspek kehidupan serta tidak terikat dengan mana-mana peraturan secara khusus melainkan ikatan amalan adat, yang penting dalam konsep muafakat hanyalah matlamat dan hasil rundingan tersebut.

Keempat, sebelum amalan *takharuj* dilaksanakan dalam penyelesaian harta pusaka, waris-waris yang berhak dalam sesuatu harta pusaka itu hendaklah mengetahui terlebih dahulu kadar dan bahagian masing-masing. Ini supaya waris yang terlibat dalam pusaka atau yang mempunyai hak dalam harta pusaka dapat membuat keputusan secara sukarela dengan penuh pengetahuan tentang bahagian mereka

bagi mengelakkan penyesalan di kemudian hari. Justeru, sesuatu keputusan itu perlu berlandaskan kejujuran dan keikhlasan serta penuh dengan pengetahuan berhubung kadar bahagian mereka dalam faraid sebelum membuat keputusan (Md Yazid & Hayatullah 2010). Ini adalah kerana kesan tindakan mereka ialah gugurnya hak pemilikan waris yang menarik diri daripada pewarisan, sama ada nilai harta yang sepatutnya dimiliki atau tidak telah diketahui atau dimaklumi. Selain itu, impaknya secara jangka panjang ialah boleh membibitkan perasaan ketidakpuasan hati yang menyebabkan silaturahim dan ikatan persaudaraan mula terjejas, dan kemungkinan ia berlanjutan hingga ke beberapa generasi kemudiannya.

Berbeza dengan amalan muafakat yang berlaku dalam kalangan masyarakat Melayu, iaitu perundingan yang dilakukan sehingga mencapai persetujuan tersebut tidak mementingkan sejauh mana waris yang mempunyai hak dalam pusaka mengetahui tentang kadar atau bahagiannya secara khusus berdasarkan faraid dalam pusaka sebelum melakukan muafakat. Ini kerana pemberitahuan hak kadar waris tersebut bukanlah sesuatu yang wajib dilakukan. Sekiranya terdapat pegawai yang ditugaskan menyelesaikan pusaka mengambil langkah menjelaskan jumlah harta yang bakal diterima oleh setiap waris yang berhak, tindakan tersebut adalah atas budi bicara pegawai yang terbabit dan tidak mengikat mereka.

Kupasan di atas merumuskan bahawa amalan muafakat yang diamalkan sekian lama dalam masyarakat Melayu dan konsep *takharuj* dalam undang-undang pusaka Islam merupakan kaedah pilihan yang diguna pakai dalam konteks pembahagian pusaka orang Islam di Malaysia. Intipatinya bermatlamatkan agar waris yang berhak dalam pusaka dapat menyelesaikan masalah pembahagian pusaka menerusi jalan perdamaian selain pilihan muktamad sedia ada, iaitu penyelesaian pembahagian menerusi faraid. Ini secara tidak langsung dapat mengerat dan mengukuhkan lagi ikatan *ukhuwwah* sesama mereka. Justeru, walaupun pada umumnya amalan muafakat dan kaedah *takharuj* kelihatan sama, namun sekiranya diperhalusi, terdapat beberapa ciri perbezaan khusus yang membentuk identiti kedua-dua konsep tersebut.

KESIMPULAN

Perbincangan takrifan *takharuj* itu sendiri amat berkait rapat antara satu sama lain untuk saling melengkapi

bagi menyempurnakan definisi yang tepat. Tiada khilaf dalam memaknai *takharuj* secara asas, tetapi wujud perbezaan dari sudut kedudukan akad berkaitan *takharuj* sebagaimana yang dipersetujui antara waris dan semuanya dalam ruang lingkup undang-undang pusaka Islam. Manakala takrifan muafakat pula adalah lebih umum dan merangkumi pelbagai aspek dalam kehidupan kerana ia lebih berasaskan amalan yang telah menjadi adat sejak sekian lama tanpa terikat dengan peraturan-peraturan yang khusus walaupun pada asasnya ia tidak menyalahi syarak.

Sudut sumber asas *takharuj* pula adalah jelas sebagaimana yang ditunjukkan dalam *athar* yang berlaku pada zaman pemerintahan ‘Uthman ibn ‘Affan RA selain sumber *athar* yang lain. Manakala tiada sandaran yang khusus asas sandaran yang tepat sebagai sumber asas muafakat dalam masyarakat Melayu selain berpunca daripada amalan yang dijadikan adat secara tradisi dan diaplikasikan dalam aspek kehidupan yang pelbagai seperti perkahwinan, perceraian dan harta sepencarian. Sungguhpun amalan muafakat dan *takharuj* mempunyai matlamat yang sama, iaitu menyelesaikan sesuatu dengan jalan perdamaian dan merupakan kaedah pilihan selain faraid, namun sekiranya diteliti dengan lebih mendalam dan diperhalusi, sememangnya wujud perbezaan antara kedua-duanya.

PENGHARGAAN

Makalah ini adalah sebahagian daripada hasil penyelidikan yang dibiayai oleh geran Kementerian Pengajian Tinggi Malaysia dengan kod penyelidikan FRGS/1/2013/SSI03/1.

RUJUKAN

- Abdullah Sidik. 1975. *Pengantar Undang-undang Adat di Malaysia*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Abu Zahrah, Muhammad. 1923. *Ahkam al-Tarikah wa Mawarith*. al-Qahirah: Dar al-Fikr al-‘Arabi.
- Ahmad Ibrahim. 1999. *Undang-undang Keluarga Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: Malayan Law Journal.
- Ahmad, M.Y., Isa, N.Y. & Omar, A.F. 2014. Analysis of heir pre-investigation mechanism: According to Shari’ah perspective. *Mediterranean Journal of Social Sciences* 5(29 Special Issue): 107-112.
- al-Bayhaqi, Abu Bakr Ahmad ibn Husayn. 1999. *al-Sunan al-Kubra*. Jil. 7. Bayrut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Cohen, J.A. 1978. *China’s Changing Constitution*. Harvard: Harvard Law School.

- al-Hasari, Ahmad. 1992. *al-Tarikat wa al-Wasaya wa al-Qadaya al-Muta'alliqat bihima fi al-Fiqh al-Islami al-Muqaran*. Bayrut: Dar al-Jayl.
- Ibn al-Humam, Muhammad ibn 'Abd al-Wahid. t.th. *Sharh Fath al-Qadir 'ala al-Hidayah Sharh Bidayat al-Mubtadi li al-Marghinani*. Jil. 8. t.tp.: Dar al-Fikr.
- Ibn Manzur, Jamal al-Din Muhammad Mukarram ibn 'Ali. 1990. *Lisan al-'Arab*. Bayrut: Dar Sadir.
- al-Isfahani, al-Raghib. 1961. *al-Mufradat fi Gharib al-Qur'an*. al-Qahirah: Matba'at Mustafa al-Babi al-Halabi.
- al-Jaburi, 'Abd Allah & Hamish, 'Abd al-Haqq. 2007. *Ahkam al-Mawarith wa al-Wasaya fi al-Shari'ah al-Islamiyyah*. al-Shariqah: Jami'at al-Shariqah.
- Kamus Dewan*. 2016. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- al-Kasani, Abu Bakr. 1986. *Bada'i al-Sana'i fi Tartib al-Shara'i'*. Bayrut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Low, Hugh. 1968. *Sarawak, Its Inhabitants and Productions: Being Notes During a Residence in That Country with His Excellency Mr. Brooke*. London: Cass.
- Majallat al-Ahkam al-'Adliyyah*. 1968. Bayrut: Matba'at al-Shi'aruku.
- Mansur, 'Abd al-Halim. 2010. *Fiqh al-Mawarith fi al-Shari'ah al-Islamiyyah*. Iskandariyyah: Dar al-Fikr al-Jami'i.
- al-Mawardi, Abu al-Hasan 'Ali ibn Muhammad. 1994. *al-Hawi al-Kabir fi Fiqh al-Shafi'i*. Jil. 6. Bayrut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Md Yazid Ahmad & Hayatullah Laluddin. 2010. Pengurusan harta pusaka: Permasalahan sikap masyarakat Islam di Malaysia dan penyelesaiannya menurut perspektif Islam. *Shariah Law Reports* 4: 30-54.
- Md Yazid Ahmad & Iknor Azli Ibrahim. 2006. Konsep harta menurut perspektif undang-undang Islam & undang-undang sivil: Satu tinjauan. *Jurnal Pengajian Umum* 7: 123-138.
- Minnattur, J. 1964. The nature of Malay customary law. *Malaya Law Review* 6(2) Disember: 344.
- Moore, C. & Achmad, S.M. 1995. Developing appropriate environmental conflict management procedures in Indonesia. *Cultural Survival Quarterly* 19(3): 23-29.
- Mu'jam Lughat al-Fuqaha'*. 1996. Bayrut: Dar al-Nafa'is.
- al-Nawawi, Abu Zakariyya Yahya ibn Sharaf. 1992. *Rawdat al-Talibin*. Jil. 3. Bayrut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Norhafizah Jamalludin. 2016. Penyelesaian pusaka secara muafakat: Kajian di Unit Pembahagian Pusaka Selangor Barat Laut, Daerah Kuala Selangor. Latihan Ilmiah Sarjanamuda. Jabatan Syariah, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Nordin Selat. 1976. *Sistem Sosial Adat Perpatih*. Kuala Lumpur: Utusan Melayu (M) Berhad.
- Shalabi, Muhammad Mustafa. 1978. *Ahkam al-Mawarith bayna al-Fiqh wa al-Qanun*. Bayrut: Dar al-Nahdah al-'Arabiyyah.
- Wan Najmiah Wan Mohamad Ali. 2016. Aplikasi prinsip *al-takharuj* dalam pembahagian harta pusaka kecil orang Islam di Terengganu. Tesis Sarjana. Jabatan Syariah, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Wan Najmiah Wan Ali & Md Yazid Ahmad. 2014. Konsep *takharuj* dalam hukum pusaka Islam. *Jurnal Muamalat* 7: 117-132.
- Wan Najmiah Wan Mohamad Ali & Md Yazid Ahmad. 2013. Mekanisme aplikasi *takharuj* dalam pembahagian harta pusaka kecil di Kuala Terengganu. *Islamiyyat: The International Journal of Islamic Studies* 35(2): 27-33.
- al-Zuhayli, Muhammad. 2001. *al-Fara'id wa al-Mawarith wa al-Wasaya*. Bayrut: Dar al-Kalam al-Tayyib.
- al-Zuhayli, Wahbah. 2007. *al-Fiqh al-Islami wa Adillatuh*. Dimashq: Dar al-Fikr.

Md Yazid Ahmad
 Jabatan Syariah
 Fakulti Pengajian Islam
 Universiti Kebangsaan Malaysia
 43600 UKM Bangi
 Selangor Darul Ehsan
 MALAYSIA
 yazid@ukm.edu.my